Varoluş Felsefelerinde Varoluşun Özden Önceliği Sorunu[*]

Vefa Taşdelen

Giriş

'İzm'ler bir anlayışı ve yönelimi simgelerler. Foulquie, her izm'in, bir şey karşısında başka bir şeye öncelik tanıdığını öne çıkardığını, varoluşçuluğun da öz karşısında varoluşa öncelik tanıdığını söyler.[1] Çağımızın en önemli düşünce akımlarından biri olan varoluşçuluk, temelini, işte bu "varoluşun önceliği" anlayışında bulur. Sartre'ın, "varoluş özden önce gelir" sözü, bu felsefenin sloganı hâline gelmiştir. Bu yaklaşım, binlerce yıllık bir düşünce geleneğine meydan okuma olduğu kadar yeni bir insan anlayışını ve yaşama biçimi de öngörür. Nedir sorusu, bir şeyin özünü sorar. Daha çok ontolojik ve epistemolojik bir tutumu ifade eden özcü (*essentialist*) anlayış, genelde "insan nedir", özelde "ben kimim ve neyim" sorularını, evrensel kavramlar ve sınıflandırmalar içinde ele alıyordu. Varoluşa ilişkin sorunlar, varlığı kavrama ve doğru bilgiye erişme arzusunun yanında ikincil planda kalmaktaydı. Varoluşçuluğun kendisine çıkış noktası yaptığı "varoluşun özden önceliği" ilkesi, özcü anlayışın epistemik tutumu yerine, insanî gerçekliği ve bireyin varoluş sorununu koyar. Bu anlayış, Augustinus'tan Pascal'a, Kierkegard'dan Camus'ye varoluşçu duyarlığı yansıtan pek çok filozofta dile gelir. Augustinus, insanların dağların zirvelerine, denizlerin dalgalarına, şelalelerin akışına, okyanusların kıyılarına, gezegenlerin düzenine hayranlık duyduklarını, ama bu arda kendilerindeki ihtişamı fark etmediklerinden bahisle, "Daha önce gözlerimle görmediğim tüm bu şeylerden söz etmem hayrete değer bulunmuyor" der.[2] Bu şekilde insanın varoluş gerçekliğinin ve bilgisinin, fiziksel dünyanın gerçeklik ve bilgisi karşısındaki değer ve önceliğini vurgulamış olur. Pascal, aynı konuyu şu şekilde dile getirir: "Kopernikus'un görüşünün derinleştirilmesini hiç de uygun bulmuyorum. Ya bu!... Ruhun ölümlü mü yoksa ölümsüz mü olduğunu bilmem tüm hayatım için önem taşır."[3] Kierkegaard astronomların, matematikçilerin, bilim adamlarının, araç gereçleriyle, küçücük parçacıkların ya da çok uzaklardaki gök cisimlerinin bile yer ve hareketlerini tespit edebildiklerini, buna karşılık ruhun ne olduğu konusuna gelince, bu konuda suskun kaldıklarını söylerken ironik bir dil kullanır.[4] Varoluşun önceliği teması, varoluşun kuşatıcı ve akılcı bir tutumla

---

[*] Bu makale, 1995-1996 yılları arasında, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Sistematik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalında, Prof. Dr. Şahin Yenişehirlioğlu tarafından verilen doktora *Seminer* dersi için hazırlanmış, 2011 yılında *Beytulhikme* dergisinin 1. sayısında 27-55. sayfa aralığında yayımlanmıştır.

[1] Paul Foulquie, *Varoluşçuluk*, Çev. Yakup Şahan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 7.

[2] Augustine, *The Confessiones of Saint Augustine*, Whitaker Hause, New Kensington, 1996, s. 257.

[3] Blaise Pascal, *Düşünceler*, Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Oluş Yayınları, İstanbul, 1966, s. 13.

[4] Søren Kierkegaard, *Concept of Anxiety*, Tr. Reidar Thomte, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1980, s. 31.

kavranamayacağı savını öne çıkarsa da, insanın kendisi hakkındaki bilgi ve görüşünü önemser. Pascal'da gördüğümüz varoluş öncelikli tutum Camus'de şu şekilde yinelenir: "Önemli bir bilim gerçeğine varmış olan Galilee, bu gerçek hayatını tehlikeye sokar sokmaz büyük bir rahatlıkla dönüverdi ondan. Bir bakıma iyi de etti. Uğrunda yakılıp ölmeye değmezdi bu gerçek. Dünya mı güneşin etrafında döner, güneş mi dünyanın çevresinde; hiç mi hiç önemi yok bunun. Kısacası değersiz bir sorun. Buna karşılık, hayatın yaşanmaya değmediği düşüncesine vardıkları için ölen nice insanlar görüyorum."[5]

Görüleceği gibi, olgusal dünyanın bilgisine ulaşma isteği, varoluşçulukla birlikte yerini, insanın kendi varlığı hakkında duyduğu varoluşsal meraka, "insan nedir", "ben kimim", "yaşamın bir anlamı var mı" sorularına bırakır. Sokrates'in, "kendini tanı" buyruğu, bu uyanışın ilk ışıltısı olarak varoluşçu filozofların hareket noktasını oluşturur. "Tüm çabam, uyuşukluğa kapılmış, çözünmeye uğramış gibi gözüken tinin kimi bölgelerinde, yaşamın yeniden doğmasına yönelen akımların üretilmesi -bu fiziksel terimi kullanmaktan da tiksiniyorum ya- olarak tanımlanabilir' diye yazmaktadır Gabriel Marcel. Felsefenin ilk yordamı bir çağrıdır: 'İnsan Uyan!' Kierkegaard'un 'içsellik' ya da 'öznellik' adını verdiği şey, varolanın yoğunluğu ve sorumlulukları içinde sürdürülen bu yaşamdır."[6] Varoluşçuluk, bir muhalefetin, bir başkaldırının çığlığıdır. Bu çığlığın açılımı şu şekildedir: "İstediğiniz her şeyi boşuna söyleyeceksiniz, ben sizin sisteminizin mantıki bir safhası değilim. Ben varım, ben hürüm. Ben benim, bir bireyim ve bir kavram değilim. Hiçbir soyut fikir benim şahsiyetimi ifade edemez; geçmişimi, hâlimi (şu anki durumumu), bilhassa geleceğimi belirleyemez. Hiçbir akıl yürütme beni, hayatımı, yapmış olduğum seçimleri, doğumumu ve ölümümü açıklayamaz. O hâlde felsefe için yapılacak en iyi şey, evreni aklileştirmekten vazgeçmek, dikkatini insan üzerinde toplamak ve insan varoluşunu olduğu gibi tasvir etmektir. Önemli olan tek şey budur, kalanı boştur."[7]

Öz nedir? Bir şeyin değişmeyen yapısıdır. Bir şeyin belirlenmesidir, olduğundan başka türlü olamamasıdır. Bir şeyin ne ise o olmasıdır. Bir şeyin kendisi, kendi kendisiyle özdeş olmasıdır. Temel ilkedir, değişmenin dışında kalandır. Bir şeyin "kendiliği"dir, ayrım noktasıdır. Bir şeyin farkını oluşturan çekirdeğidir. Sözgelimi, altının özü, onu diğer madenlerden ayırır. Bu öz, bir maddenin altın olma durumunu tanımlar. Aynı şekilde diğer nesne ve canlıların da bir özü vardır. Onlar, baştan sona bu öz üzere var olurlar. Sözgelimi bir oyuncağı ele alalım; o baştan sona bir oyuncaktır, oyuncak olmanın anlamıyla vardır. Bu amaçla vardır. Onun tüm anlamı, çocukların dünyasında tuttuğu yer ile alakalıdır. Bitkilerin ve hayvanların da bir özü vardır. Bir çam ağacı, diğer bitki ve ağaç türlerinden ayrılır. Bir domatesi diğer sebzelerden ayıran bir öz vardır. Peki, insan dünyasında durum nedir? Varoluşçuların sordukları temel soru şudur: İnsanın da bir özü var mıdır? İnsanın tüm hayatı insan olma özüne katılmakla mı geçer, yoksa insan kendi özünü oluşturan bir varlık mıdır? Özcülük ve varoluşçuluk arasındaki ayrım bu noktada başlar: Özcülük, insanın da bir özü olduğunu söyler. Bu öz bazen "akıl", bazen "ruh", bazen "toplumsal varlık", bazen "söz" şeklinde geçer: "İnsan akıl sahibi varlıktır", "insan konuşan varlıktır" gibi önermeler bu yaklaşımın ifadesidir. Varoluşçuluk, bir konuda, sadece insanda varoluşun özden önce geldiği konusunda özcü anlayıştan ayrılır. İnsan, şu ya da bu insan olarak doğmaz; aklı, bilinci ve özgür iradesi ile kendisini şu ya da bu insan yapar, kendi seçimleri ile öyle ya da böyle bir insan olur. Bu bağlamda varoluş kavramı kendine özgü bir anlam kazanır; herhangi bir varlığın varoluşu olmaktan çıkar, varoluşu özden önce gelen, özgürlük ve bilinç sahibi insanın varoluşu olmaya başlar. Böylece varoluş özgürlük ve bilinç temelinde bir kendi özünü inşa

---

[5] Albert Camus, *Sisyphos Söyleni*, Çev. Tahsin Yücel, Adam Yayınları, 1988, İstanbul, s. 14.

[6] Bkz. Emmanuel Mounier, *Varoluş Felsefelerine Giriş*, Çev. S. Rifat Kırkoğlu, Alan Yayınları, İstanbul, 1986, s. 5.

[7] Roger Reneaux, *Egzistansiyalizm Üzerine Dersler*, Çev. Murtaza Korlaelçi, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1994, s. 2.

eylemine dönüşür. Varoluşçu bakış açısından şunu söylemek doğru görünüyor: İnsan insan olarak doğmaz, insan olmanın potansiyeli ile doğar. Yaşantılarına ve eylemlerine göre bir insan olur, şöyle ya da böyle bir insan hâline gelir; kendi özünü kendi özgürlüğü ile kurar.

Bu söylenenlerden hareketle varoluşun özden önceliği kavramında iki hususu öne çıkar: (1) İnsan varoluşunun bilinmesi konusunda, yukarıda da değinildiği üzere, "kendi bilgisi"nin, fiziksel dünyanın bilgisinden önceliği hususu, (2) herkesin kendi özünü kendi varoluşu ile oluşturması; özün varoluşun eseri olması hususu. İşte bu makalede, varoluşçuluğun çıkış noktasını oluşturan "varoluşun özden önceliği" ilkesini sorunsallaştırmaya çalışacağız. Bunu yapmak için ilk önce özcü anlayışın ne olduğunu, hangi aşamalardan geçtiğini, ikinci olarak varoluşun özden önceliğinin ne anlama geldiğini, neyi ifade ettiğini, en sonunda da varoluşun özden önceliğinin ne gibi sonuçlar doğurduğunu ele almaya çalışacağız.

…….

2. Varoluşun Özden Önceliği Sorunu

Varoluşun özden önce geldiği anlayışı, bir öncelik tercihi yapılmakla kalmaz, yeni bir insan anlayışı da ortaya koyar; insanı kendi varoluşu merkezinde kavramaya çalışır. Bu yaklaşımın genellikle dini inanışlarla tutumlarla bağlantısı kurulur. Hem dindar, hem de ateist varoluşçuları, bu ortak tutum içinde ele alabiliriz. Bu yaklaşımın en tanınmış filozofu Sartre olduğu için konuya onun yaklaşımı ile başlamak daha aydınlatıcı olabilir.

Dostoyevski, *Karamazof Kardeşler*, *Ecinniler*, *Suç ve Ceza* adlı eserlerinde çizdiği tiplerin ağzından, "Tanrı yoksa her şey mubahtır", "Tanrı varsa insan özgür değildir", "İnsan özgürse Tanrı yoktur" gibi önermeler ortaya koyar.[8] Sartre, *Varoluşçuluk* adlı eserinde, varoluşun özden önceliği sorununu, Dostoyevski''in, bu öncüllerinden hareketle açıklar: "Dostoyevski, Tanrı olmasaydı her şey mubah olurdu, diye yazmıştı. (İşte bu söz, varoluşçuluğun çıkış noktasıdır.) Gerçekten de, Tanrı yoksa her şey mubahtır, hiçbir şey yasak değildir. Bu demektir ki, insan kendi başına bırakılmıştır. Ne içinde dayanacak bir destek vardır, ne de dışında tutunacak bir dal. Artık, hiçbir özür, dayanak bulamayacaktır yaptıklarına. Varoluş özden önce gelince, verilmiş ve donmuş bir insandan söz edilemez elbet. Önceden belirlenmiş, donmuş bir doğa açıklanamaz çünkü. Başka bir deyişle, gerekircilik (*determinisme*), kadercilik yoktur burada, kişioğlu özgürdür, insan özgürlüktür."[9]

Sartre, varoluşun özden önceliği anlayışını Tanrı'nın yokluğu fikrinden türetir. "Tanrı yoksa hiç olmazsa varoluşu özden önce gelen bir varlık vardır. Bu varlık, bir kavrama göre tanımlanmazdan, belirlenmezden önce de vardır. Bu varlık, insandır. Heidegger'in deyişiyle 'insan gerçeği'dir." Varoluşun özden önce gelişinin ne demek olduğunu da şöyle açıklar: "Varoluş özden önce gelir. İyi ama ne demektir bu? Şu demektir: İlkin insan vardır; yani insan önce dünyaya gelir, var olur, ondan sonra tanımlanıp belirlenir, özünü ortaya çıkarır."[10]

---

[8] Fyodor Dostoyevski, *Ecinniler*, Çev. İ. Yergüz - E. Özden, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1984, Cilt: 1, s. 128, 129, 172, 268, 270, 286, 287, *Karamazof Kardeşler*, Çev. N. Yalza Taluy, MEB. Yayınları, İstanbul, 1989, Cilt: 2, s. 143, 173, 264, Cilt 4, s. 141. Dostoyevskin'nin *Ecinniler*'deki kahramanı Kirilov, Tanrı inancının ortadan kaldırılması durumunda, insanın ileri bir özgürlük hâli içinde kendisini sınırlayan bütün ölçütlerden kurtulacağını, kendi kendisinin kuralı ve sınırı hâline geleceğini düşünür. Kirilov'un inancına göre, insan özgürlüğünün önündeki tek engel Tanrı inancıdır. Tanrı inancının yadsınması anlamına gelen böyle bir özgürlükle kişi, istediği her şeyi yapabilme gücüne sahip olacak ve tanrılaşacaktır. O, "Tanrıya kanun yoktur" düşüncesiyle istediğini seçebilecek ve yapabilecektir. Kirilov, kendi özgürlüğünü, dolayısıyla Tanrı'nın yokluğunu kanıtlamanın en yetkin yolu olarak kendini öldürmeyi görür ve en sonunda bu düşüncesini uygulamaya koyar. (Dostoyevski, *Ecinniler*, Cilt: 2, s. 351-358.)

[9] J.-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, Çev. Asım Bezirci, Say Yayınları, İstanbul, 1985, s. 75

[10] J.-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 63.

Foulquie, varoluşçuluğun bu yönünü şu şekilde açıklar: "Felsefe terimleriyle söylersek diyebiliriz ki, her nesnenin bir varoluşu ve bir de özü vardır. Öz, bir nesnenin özelliklerinin değişmez bütünlüğüdür; varoluş ise evren içinde gerçek olarak bulunuşudur. Birçok kimse, özün önce, varoluşun sonra geldiğine inanır; bu fikir, dinsel düşünceden ileri gelir: Gerçekten, ev yapmak isteyen bir kimsenin, ne biçim bir ev yapacağını bilmesi gerekir. Burada öz varoluştan önce gelir. Bunun gibi, insanı Tanrı'nın yarattığına inanan kimseler de böyle düşünerek, Tanrı'nın bu işi, haklarında daha önceden sahip olduğu fikirlere bakarak yapacağı sonucuna varırlar. Tanrı'ya inanmayanlar ise aynı etkiden kurtulamayarak bir nesnenin ancak kendi fikirleri ile uygun düşmesi durumunda varolabileceğini ileri sürerler. Bütün 18. yüzyıl, 'insan doğası' denen, herkeste ortaklaşa bulunan bir özün varlığına inanmıştır. Varoluşçluğa göre ise sadece insan özden önce gelir."[11]

Sartre'ın varoluşun özden önceliği anlayışı, insanın bir öz ve doğa üzere dünyaya geldiği görüşünü tümüyle yadsır. Yazgı, özgürlük olunca, insan kendi hayatından tümüyle sorumludur, hiçbir mazerete sığınamaz. Özsüz, doğasız ve yazgısız kalan kişi ne olduğuna, kim olduğuna, nereye gideceğine, kim olacağına kendisi karar vermek, böylece kendi varoluş değerini yaratmak zorundadır. Sahipsizdir, yeryüzüne bırakılmış gibidir. Kendi kendisinin sahibi, inşa edicisi, seçicisi, kurucusu olma iddiasındadır. "Hiçbir şey değildir… kendisini nasıl yaparsa öyle olacaktır."[12]

Sartre'a göre, inanan ve inanmayan varoluşçuları aynı noktada birleştiren özellik, varoluşun özden önceliği anlayışıdır. Bunu şöyle açıklar: "Bu iki kolu birleştiren ortak yan her ikisinin de şu düşünceyi benimsemiş olmasıdır: 'Varoluş özden önce gelir.' İsterseniz buna 'Öznellikten hareket etmek gerekir' de diyebilirsiniz."[13] Ateist varoluşçulara göre, varoluşun özden önceliği sorunu anlaşılabilir bir nitelik taşır; ya dindar varoluşçuların bu konudaki tutumu? Şunu söyleyebiliriz: Onlar da insanın seçimlerine, tercihlerine, kararlarına ve eylemlerine yaptıkları vurgu ile insanın kendi kendini inşa etmesi, şu ya da bu kişi hâline getirmesi konusu üzerinde dururlar. Kötülük problemi ve özgür irade tartışmaları, insanın kendi kendini gerçekleştirmesine, kendi özünü oluşturmasına vurgu yapar. Tanrı insanı yaratmış ve onu kendi hâline bırakmıştır; nasıl bir insan olacağına kendisi karar verecek, iyi ile kötü arasında bir tercih yapacak, bu yönde gösterdiği irade onun özünü şekillendirecektir. İnsana doğuştan gelen bir öz aranacaksa, bu öz olsa olsa kendi özünü oluşturabilme yetisinde aranabilir. Tanrı onu kendi özünü oluşturabilme yetisiyle yaratmıştır.

Özür irade ve inanma tutumu arasındaki ilişkinin felsefî anlamda ilk ele alınışı Augustinus'a kadar geri götürülebilir. O, insan iradesinin özgürlüğü üzerinde durmuş, bu özgürlüğün insan olmadaki yüksek değerini vurgulamıştır. *Tanrısal İnayet ve Özgür İrade Üzerine Bir Araştırma* (*De Gratia et Libero Arbitrio*) adlı eseri insan özgürlüğüne övgüyle başlar;[14] hayır ve şer kavramları bağlamında insanın kendi konumunu tayin ettiğine işaret eder. Kuşkusuz aynı tartışmalar İslam dünyasında da yaşanmış, insan özgülüğü kavramı çerçevesinde ortaya çıkan Cebriye, Mutezile, Eş'ari ve Mâturîdî ekolleri, konuyu bütün boyutları ile tartışmışlardır.[15]

Felsefe sözlüklerine baktığımızda, varoluş (*existence*) hakkında söylenmiş şu ortak niteliklerle karşılaşabiliriz: Biçim almamış, özün karşıtı, bir şeyin ne olduğu değil, varolduğu olgusu. Bu niteliklerden ortaya çıkan sonuca göre varoluş, üzerinde düşünmeye elverişli

---

[11] Paul Foulquie, *Varoluşçuluk*, s. 74.
[12] J.-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 54.
[13] J.-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 61
[14] Augustine, "On Grace And Free-Will", in *The Works Of Aurelius Augustine*, ed. Marcus Dods, Tr. Petee Holmes, Vol. XV, Edinburgh, 1876, s. 14, 15, 16, vd. ilerleyen sayfalarda "sonsuz yaşam" fikri, özgürlük teması temelinde ortaya çıkar. Buna göre sonsuz yaşam, insandaki özgürlüğe sunulur, özgürlüğün mükâfatı olarak sunulur.
[15] Bkz. M. Sait Yazıcıoğlu, *Mâtûrîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Akid Yayıncılık, Ankara, 1988, s. 52, vd.

değildir, düşündüğümüz anda onu ortadan kaldırmış oluruz. "Kendini düşündürmeyen bir şey vardı" diyebiliriz ancak, o da şu: varolmuş olan. Kavranamayan, olağanüstü bir şey, ona ancak sezerek ve inanarak yakınlaşabiliriz. Varoluş öyleyse irrasyoneldir. Onu sözcüklerle, kavramlarla anlamaya çalışır çalışmaz kaçıp gider elimizden. Öyleyse varoluş paradoksal bir şeydir. Ancak düşünmeden önce ya da sonra, tutkular ve eylemlerle bir an için onu yakalayabiliriz, birdenbire olan parlama içinde görebiliriz.[16] Varoluşun ne olduğunu söylemek, bir tanımını yapmak zor, hatta imkânsızdır. Bu, varoluşun kavranamaz oluşundan olduğu kadar, varoluşçu filozofların bu konudaki ketumluklarından da kaynaklanır. Bununla birlikte bazı özelliklerinden de söz edebiliriz. Bu özellikler aynı zamanda varoluşun özden önceliği anlayışının ortaya çıkardığı sonuçlardır ve varoluşun özden önce olmasının ne anlama geldiğini de açıklar niteliktedirler.

2.1. Varoluşun Kavranamazlığı: Kierkegaard, *Kaygı Kavramı*'nda ne kadar düşünülürse düşünülsün, varoluşun (*Tilværelsen*) gerçek anlamda kavranamayacağından söz eder.[17] Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Sartre'a göre, "varoluş, kendini saklar." Varoluş, belirlenmiş, şekillenmiş ve olup bitmiş bir durum değildir, kendisini ele verecek bir özden de yoksundur. Kendisini ele verecek bir özü olmadığı gibi özün (*essence*) karşıtıdır da. Peş peşe gelen anlar içinde ortaya çıkar. Kavradığımızı sandığımız anda çoktan yeni bir evreye girmiştir bile. Onu bu akışkan doğası içinden çekip almak, bir tanıma oturtmak, doğasını ortadan kaldırmak olacaktır. En iyisi şunu söylemektir: Varoluş, hakkında konuşulamayandır. Zira o, özün değişmez yapısı karşısında değişeni, süreksiz olanı temsil eder. Her tanımlama, her kavrama, gerçeği söz alanında yeniden kurma denemesidir. Varoluş, bu akışkan doğası içinden çıkarılıp tanımlanmaya, belirlenmeye, saptanmaya, bir bilgi, kavram ve kuram hâline getirilmeye çalışıldığında kendine özgü doğasını da yitirecektir. Varoluş tanımı, varoluşun kendisi değil, varoluşun sözcüklerle yapılan bir anlık resmi olabilir. Bu özelliği, varoluşu ele avuca sığmaz bir hâle getirir. Sartre, onun bu akışkan doğasını şu şekilde betimler: "Varoluş genellikle saklar kendini. Oradadır, buradadır, çevremizdedir, bizdedir, bizdir. Ondan söz etmeksizin iki sözcük bile kullanamayız, ne var ki dokunamayız da ona. Varoluşu düşündüğümü sanırdım, demek ki hiçbir şey düşünmüyormuşum; kafam boşmuş ya da tekbir sözcük varmış: olmak sözcüğü."[18]

Sartre'a göre, varoluş, kendini gizleyen, bu nedenle de düşünülemeyen ve kavranamayan, ancak, soyut bir kategori olmaktan çıkarak "olmak" sözcüğü ve eylemi içinde gerçekleşen bir yaşantı hâlidir. Bu nedenle, onun evreni, "açıklamalar evreni, nedenler evreni değildir."[19] Temel özelliği "öznel" oluşudur. Kierkegaard'a göre varoluş "öznel"dir; ancak, "öznellik kendini yakalar, ama varoluşu kavrayamaz." Onun kavranamaz oluşu, önemli ölçüde, öznelliğinin, değişkenliğinin ve süreksizliğinin yanı sıra, sistemli ve tutarlı bir biçimde ifade edilmeye uygun yapıda olmayışından da kaynaklanır. "Bir yapıtından ötekine 'felsefesini' düzenli bir söylem biçiminde yazmanın olanaksızlığını gözlemlemiş olan Gabriel Marcel, bundan açıkça sevinç duymaktadır. Bu güçsüzlük, düşüncenin, bir düzene koyuştan çok bir 'yol açma', bir kurmadan çok bir 'delip geçme', bir yol yapmadan çok bulunan yeri deşip ortaya çıkarma olduğunu göstermektedir."[20] Kierkegaard da, varoluş gerçekliğinin, anlatılamaz, öğretilemez ve iletilemez olduğunu söylerken[21] çağdaş varoluşçuları önceler. Ona göre varoluş deneyimi özneldir, kişiden kişiye değişir. Varoluş bilgisi varoluş

[16] Bkz. Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Savaş Yayınları, Ankara, 1984, s. 190, 194.
[17] Søren Kierkegaard, *Concept of Anxiety*, s. 104.
[18] J.-Paul Sartre, *Bulantı*, Çev. Erdoğan Alkan, Altın Y., İstanbuL. 1973, s. 37.
[19] J.-Paul Sartre, *Bulantı*, s. 207.
[20] Emmanuel Mounier, *Varoluş Felsefelerine Giriş*, s. 60 – 61.
[21] Søren Kierkegaard, *Concluding Unscientific Postscript to Philosophical Fragments I*, tr. Howard V. Hong – Edna Hong, Princeton University Press, Princeton, s. 255, 358.

deneyiminden türer. Bu da kişiseldir. Hiç kimsenin, bir başkasına öğretebileceği bir varoluş bilgisi yoktur. Herkesin kendi varoluş bilgisi vardır. Varoluşun söze gelmeyen anlamı, bu düşünce biçimini dizgesel olmaktan uzaklaştırır. Buna karşın, yeryüzüne bir kere düşen kişi, varolmaktan da vazgeçemez artık. Zira "Varoluş, kişinin terk edemeyeceği bir doluştur."[22] Art arda gelen an ve yaşantıların bütünüdür. Bir kavrama değil, yaşama hâlidir. Çıkış noktasını "bilme" kaygısı oluşturmaz. Bütün felsef felsefî çabaların, belli hakikatlerin peşinden koştuğu göz önünde tutulursa, varoluşçuluğun bu niteliği garipsenebilir. Ancak, temelde felsefî olma iddiası taşımadığı ve tüm dikkatini "varoluşa yönelttiği" için epistemik kaygı ikincil planda kalır.

2.2. Varoluşun Sistemi Olmaz: Sistem, varlığın ve varoluşun, belirli ilke ya da ilkeler çerçevesinde anlaşılması ve açıklanması çabasıdır. Platon'un idea, Hegel'in Geist merkezli felsefesi, sistemci yaklaşımın en ileri örnekleri olarak görülebilir. Varoluşçuluk, sistem kurucu bir felsefe değil, sistem yıkıcı bir felsefedir. Kierkegaar'un varoluşçuluğu, Hegel'in sistemciliği karşısında bireyi ve bireyin varoluşunu öne çıkaran bir tepkidir. Kierkegaard'dan Sartre'a varoluşu ele alan hemen tüm filozoflar, "varoluşçu filozof", "varoluşçu felsefe" adlandırmasından bilinçli olarak kaçınmışlardır. Bu tutum, bir varoluş sistemi oluşturmaktan kaçıştır aslında. Varoluş, şimdi ve burada, art arda gelen anlardaki varolma etkinliğidir. Anların ardıllığı içinde ortaya çıkışı, varoluşun tanımlanamaz ve kavranamaz oluşunun temel nedenlerinden biridir. Çünkü o, mekanik bir işleyişi, aynı biçimde sürekli bir yinelenmeyi değil, içinde bilincin atılımlarını, farklı durumlarını, bağlanmalarını ve kendini gerçekleştirme çabalarını barındırır. Varoluş, tanıma sığmayan ve dizgeleştirilemeyen bir nitelik olarak kendini gösterir. Kierkegaard'a göre, varoluşun sistemi olamaz, bir varoluş sistemi kurulamaz.[23] Varoluşun sistem hâline getirilmesi, sadece şimdi ve burada, gelip geçici bir durum değil, aynı zamanda kendi içinde bir paradoks oluşundan da kaynaklanır.

2.3. Bireyin Varoluşu: Varoluşçu felsefenin üzerinde temellendiği varoluş, bütün boyutları ile varoluş değil, özel anlamıyla tek insanın, bireyin varoluşudur. Varlığın kendini açabileceği, somutlaştırabileceği varoluş alanı, sadece insana özgü alandır.[24] İnsan, bu varoluş içinde, özgürlüğü, tasarıları, seçimleri ve eylemleriyle bilinçli olarak kendi varlığını oluşturmakta ve kurmaktadır. Varoluşun bilinç eseri olması, onu insan varlığına, bireye özgü bir durum hâline getirir. Varoluş temelde bireyin varoluşudur. Her birey, kendi varlığı içinde yeri doldurulamaz bir varlıktır. Varoluşçular, özcü anlayışta olduğu gibi soyut bir bakış açısıyla varlık ve varolan üzerine söylemler üretmekten kaçınmışlardır. Eğer böyle bir tutum içinde olmasalardı, kendi felsefelerini özcü anlayıştan ayıracak bir özellik kalmazdı. Kierkegaard, "Soyut zekâ, somutu soyut bir biçimde anlatmaya çalıştığı hâlde, öznel düşünür (ya da varoluşçu), soyutu somut olarak kavramak ister" der. Ona göre soyut varoluş gerçekliğe sahip değildir.[25] Somut olarak kavranmak istenen bu varlık, bireydir. Marcel, buna "konkre (*somut*) varlık" der. Konkre felsefeyi yönlendiren temel soru "ben kimim" sorusudur. O, genelde "insan nedir", özelde "ben neyim, kimim" sorularını, Descartes'in "cogito" anlayışından hareketle (Descartes'in "düşünen varlık" anlayışının çözüm getirici olmadığını söyler)[26] ele alır. Bu sorunu, "giz" (*mystère*) "sorun" (*problème*) ve "sahip olmak" (*avoir*) gibi kendi felsefesinin temel kavramları ile ele alır.[27] Ona göre, "somut felsefe" yapmak, bir

[22] J.-Paul Sartre, *Bulantı*, s. 213 – 214.
[23] Søren Kierkegaard, *Concluding Unscientific Postscript to Philosophical Fragments*, s. 109, 118.
[24] Bkz. Martin Heidegger, "The Way Back into the Ground of Metaphysics", Tr. Walter Kaufmann, (*Existentialism From Dostoevsky to Sartre)*, Meridian Books, New York, 1957, s. 214.
[25] Søren Kierkegaard, *Concluding Unscientific Postscript to Philosophical Fragments*, s. 329-330.
[26] Gabriel Marcel, *The Philosophy of Existence*, Harvill Press, London, 1954, s. 7.
[27] Bkz. Nermi Uygur, *Kültür Kuramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 67-72.

dizi mantıksal epistemolojik, metafizik argüman sunmaktan çok, bir "keşif yolculuğu"na çıkmaktır. "Somut felsefede, insan varlığı, tamamlanmış bir ürün olarak değil, ancak yol-üzerindeki-bir-varlık, 'homo viator' olarak düşünülmek durumundadır."[28]

İnsanın kendisini tanıma ve bir sorun olarak düşüncenin merkezi yapma yönündeki çabalarının temeli çok gerilere götürülebilir. "Ben kimim" biçimine dönüşebilecek "kendini tanı" çağrısıyla, daha Sokrates döneminde varoluşçu duyarlığın kaynağına inilmiş olur. Sokrates için, "felsefenin ayaklarını yere değdiren adam" denir. Bunun nedeni, felsefe soruları içine insan, dahası birey temasını da katmış olmasıdır. Varoluşçuluk da bundan farksız bir tutumla felsefeyi "doğuş noktasında" temellendirmeye yönelik bir çaba olarak ortaya çıkar. Bu felsefe içinde insan bir kavram, bir ideal, varılması gereken bir amaç olarak değil, bir "varoluş" olarak temellendirilmek istenir. Bu aşamada insan terimi yerini birey anlayışına bırakır. Artık söz konusu olan herhangi bir organizma değil, bireyin kendisidir. İnsan kavramının genelleyiciliğine ve özcü çağrışımına karşın, "birey, genel olanı değil, tek olanı, tekil olanı ifade eder. Varoluşçuluğun bu tutumu, onu doğal olarak kendinden önceki özcü felsefelerden ayırmış ve onlarla karşı karşıya getirmiştir. Genel adlandırmalar, sınıflamalar, genel olanın bilgisine ulaşma çabaları karşısında tekil olanın bir değeri olamazdı. Tekil olan, ancak tümel olanın bir öğesi olarak, ona göre ve ona oranla değerlendirilmiştir. Bu tutum özcü anlayışın bir gereğidir. Felsefe tarihi bu anlayışa uygun kuramlarla doludur, hatta bu kuramların tarihidir. Oysa tikel olanın tarihini görmezlikten gelen bu çaba, varoluşçu tutuma göre bir "yolunu şaşırma"dır. "Felsefe tarihinin gelişimi, Platon ve Aristoteles'ten bu yana yolunu şaşırmıştır; bu nedenle, felsefe geleneğine bir son vermek, felsefeye tamamen yeniden başlamak gerekir. Heidegger, felsefe geleneğine böyle bir yaklaşmayı onu 'yapısallığını yıkma', Jaspers ise 'bireşim' diye adlandırır."[29] Varoluşçu filozofların felsefeye yüklediği misyon, felsefeyi yeniden doğuş noktasına çekme çabası olarak görülebilir.

2.4. Varoluşun Biricikliği: Varoluşun bireye özgü oluşu, onun biricikliğini de gündeme getirir. Varoluş "şimdi ve burada" (*hic et nunc*) sürekli bir oluştur. Kişi, geçmiş ve gelecek arasında, şimdi ve burada yaşar. Geçmiş geride kalmıştır; şimdiki zaman ise her an gelecekten gelip geçmişe karışıp giden bir ırmak gibidir. Kişi, bir yandan şu anda kendi varoluş eylemini gerçekleştirir, bir yandan da tasarılarıyla geleceğe doğru yönelir. Her varoluş, diğer varoluşlar karşısında biricik olduğu gibi, bu varoluşun her bir anı da kendi içinde biriciktir. Hiç kimse, varlık olarak bir başkasının yerinde değildir. İnsan, yeri başkası tarafından doldurulamayan bir varlıktır. "Varoluşun bireye özgülüğü", bu noktada daha da anlaşılır bir hâl alır. Varoluşlar ve varoluş biçimleri farklı farklıdır. Sevinçler, ümitler, düşünce ve kaygılar farklı farklıdır. Herkes kendi varoluşunu yaşayacağı gibi, kendi ölümünü de ölecektir. Ölüm, kişiyi başkalarından ayırarak gerçek anlamda kendisi yapacaktır. Ölüm teması varoluşçu felsefede önemli bir yer tutar. Bu durum hiçlik duygu ve düşüncesini besler. Anlamsızlık ve hiçlik, varoluştan önce var olan bir şey değil, bilinç varlığı ile ortaya çıkan durumlardır. Şimdi ve burada bulunmanın rastlantısal yapısı bulantıyı ortaya çıkarır. Bulantı, varlığa sahip olma durumunun verdiği anlamsızlıktır. Bazıları da, sözgelimi Sartre, onu hiçlikle eş tutar. Varoluşun fazlalığı, nedensizliği ve zorunsuz oluşu, giderek anlamsızlığının, saçmalığının ve açıklanamaz oluşunun nedenini oluşturur. Ölüm, bazıları için (sözgelimi Heidegger) varoluşun her anını eşiz değerde kılan yaşanabilecek en son "imkân"dır.[30] Ve ölüm gerçeğinin öngörüsü içinde yaşamak, varoluşun otantikliğini oluşturarak onu içeriksizleşmekten, sahte bir niteliğe bürünmekten koruyacaktır.

---

[28] Emel Koç, *Gabriel Marcel ve Sadakat*, Art Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 56.
[29] Nejat Bozkurt, *Çağdaş Felsefeden Kesitler*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1990, s. 117.
[30] Martin Heidegger, *Being and Time*, Tr. John Macquarrie – Edward Robinson, Blackwell Publishing, Oxford, Cambridge, 1995, s. 294.

2.5. Özgürlük ve Sorumluluk: Varoluşun özden önceliği ilkesi, temelini özgürlükte bulur. İnsan özgür olmasaydı, varoluşu özden önce gelmezdi. İnsan kendi özgür eylemleri ile kendi özünü inşa eden bir varlıktır. Bir özle doğmak, bir belirlenmişlik ve cebir içinde olmak, onun özgürlüğüne ters düşer. Bu nedenle, varoluş özün oluşumu yönünde bir imkândır. Bu imkân özgürlükle potansiyelden gerçeğe dönüşür, insan bir özgürlük hâli içinde kendi varoluşunu aktif hâle getirir. Öz, bu eylemlerin sonucunda oluşur. fKuşkusuz bu herkeste aynı olmaz, aynı düzeyde ortaya çıkmaz. Kişi kendi varoluşunu inşa ettiği için, varoluşların muhtevası ve gerçekleşim biçimi de farklı olacaktır.

Sartre, *Varlık ve Hiçlik* (*L'etre et le néant*)'in "Sahip Olmak, Eylemek ve Olmak" başlığını taşıyan dördüncü bölümünde, eylemi varolmanın, özgürlüğü de eylemin ilk koşulu olarak ortaya koyar.[31] Varoluş, şimdi ve burada bulunan, belirlenmemiş, biçimlenmemiş, seçimleri ve eylemleriyle kendi özünü bulmaya yönelmiş bireyin hâlidir. Varoluş, bir potansiyel, bir imkândır; bir meydana gelme, imkândan gerçeğe dönüşmedir; durağanlık değil, etkinliktir; olabilir olandan varolmaya geçiştir. Bu nedenle, "Bir şey yapmak, varoluşu yaratmaktır." Varoluş, eylem ve özgürlüğün ürünüdür. Varoluşun temelini zorunluluk değil, özgürlük oluşturur. Özgürlük, mümkün olandan gerçeğe dönüşmenin, ortaya çıkmanın koşuludur. Bu koşul, aynı zamanda varoluşun neden insana özgü olduğunu da açıklar. Varoluş, özgürlük ve bilinçle potansiyel hâlinde bulunan "özü" elde etmeye yönelik bir çabadır. Sartre'ın deyişiyle, "bir şey yapmak"tır. Sadece özgür olarak kendilerini seçenler, kendileri hakkında karar verenler ve seçimde bulunanlar varoluşlarına "benimdir, benim yapımdır" diyebilirler. "Varoluş, erişilmez, sürekli bir yükseliştir, kendimizi aşmadır. Ancak özgür bir seçme ile gerçekleştirilen daha yüksek bir varlığa doğru bir gelişme ile insan varolabilir."[32]

Kierkegaard felsefesinde özgürlük, birey kategorisinin en önemli öğelerinden biridir. Özgürlük birey olmanın, evrensel değer yargılarının dışına çıkarak kendi değerlerini belirlemenin, seçmenin ve eylemenin temelinde olan güçtür. Ancak bu güç ona bir başka nitelik daha kazandırır; o da sorumluluktur: özgürsek sorumluyuz, sorumluysak özgürüz. Kaygı durumu özgürlük ve sorumluluğun yüksek bilincinden kaynaklanır. Kierkegaard, özgürlük ve kaygı arasındaki bağıntıyı, özgürlüğün, kaygıyı doğurması şeklinde kurar.[33] Zira kaygı, özgürlüğün kendini "olabilir" olanda açığa vurmasıdır.[34] Kişi, kendi varoluşunu seçer, onu potansiyelden gerçeğe dönüştürür; bundan sorumludur. Bu sorumluluktan vazgeçtiğinde varolmaktan da vazgeçer.

Jaspers'te de insan bir özgürlük alanı olarak karşımıza çıkar. Onun eylemlerinin temelinde zorunluluk değil, özgürlük vardır. Özgürlük, bağlılık demektir. Bağlılık, birey ve Tanrı arasındaki bir ilişki biçimidir. "İnsan gerçekte ne denli özgürse, Tanrı onda o denli kesindir."[35] Tanrı'ya yönelmek, onunla varoluşsal bir bağlantı içine girmek özgürlük ile mümkündür. Bu anlamda, özgürlük, hem varoluşu gerçekleştirmenin, hem de Tanrı inancının gereğidir. "Bana kendi varlığım özgürlüğüm içinde verilmiştir" diyen Jaspers, Tanrı inancının, dünyayı algılamasının sınırlarından değil, kendi kişisel özgürlüğünden geldiğini söyler: "Gerçekten, kendi özgürlüğünün bilincine varan insan, kesinlikle Tanrı'ya ulaşır. Özgürlükle Tanrı birbirinden ayrılamaz." İnsanın en çok özgür olduğu zaman, hiçbir bilginin konusu olmayan Tanrı'ya en çok yakın ve bağlı olduğu andır. "Gerçekte, nerede kendi kendimeysem, orada yalnız kendi kendime olmadığımı kesinlikle biliyorum. En yüksek

---

[31] J.-Paul Sartre, *Being and Nothingness*, Tr. Hazel E. Barnes, Washington Square Press, New York, 1966, s. 559.
[32] Paul Foulquie, *Varoluşçuluk*, s. 54-55.
[33] Søren Kierkegaard, *Concept of Anxiety*, s. 130-132.
[34] Søren Kierkegaard, *Concept of Anxiety*, s. 74.
[35] Karl Jaspers, *Felsefe Nedir?*, Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 1986, s. 87.

özgürlük, kendini özgür zaman içinde dünyadan bağımsız ve aşkın varlığa, en derin bağlılık olarak bilebilir. Bu özgürlük kişiyi, Tanrı dışı erklerin güdüm ve otoritesinden bağımsız kılar. Özgürlüğün yitimi, kişi ile Tanrı arasındaki bağın da kopacağı anlamına geldiğinden, özgürlük yoksunluğu onu sözü edilen erklerin güdümüne terk eder. Ancak o, yine de sorumlu olmaktan kurtulamaz. Çünkü kendi dışındaki hiçbir varlık, hiçbir erk ve yetke, onun sorumluluğunu paylaşamaz. Tam anlamıyla kendinden ve ne olduğundan sorumludur. "Özgürlük adına özgürlükten vazgeçmesine rağmen, bu sorumluluktan kaçınamaz. İnsan, nasıl karar verdiğini ve nasıl yol bulduğunu yalnız kendine borçludur."[36] Bu anlamda özgürlük varoluşun temeli, varoluş da özgürlüğün somutlaşmış hâlidir. Varoluş, kaynağı özgürlük olan yaratıcı bir eylemdir. Ancak, Jaspers, sorumluluğu ve özgürlüğü, bir bütünün farklı yüzleri olarak görmüş ve ikisini bir arada düşünmüştür. Marcel'de ise özgürlük, öznel varlığı, benliği oluşturan temel öğedir. Öyle ki, özgürlüğümüz, bizim kendimizdir, kendimiz de özgürlüğümüz. Böylece, "özgürlüğümüz ile özdeşleşiriz"[37]

Sartre, özgürlük anlayışını da, varoluşun özden önceliği ilkesinde olduğu gibi, Tanrı'nın yokluğu düşüncesine dayandırır. "Bu demektir ki, insan kendi başına bırakılmıştır; ne içinde dayanabileceği bir destek, ne de kendi dışında tutunabileceği bir dal; artık hiçbir özür ve dayanak kalmayacaktır."[38] Tanrı inancının kaldırılmasıyla böyle bir temelsizlik içine düşen kişi, özürsüz, mazeretsiz ve dayanaksız bir biçimde özgürlüğü ve sorumluluğu içinde kendi başınadır; şimdi ve buradadır. Bunun böyle oluşunun bir anlamı yoktur. İnsan tüm a priori değer, inanç ve anlamlardan soyularak kendi kendisiyle baş başa kalmıştır. Buraya nasıl gelmiştir, nereden gelmiştir? Bu geliş bir zorunluluk eseri değildir. Şimdi ve burada bulunuş zorunlulukla açıklanamaz. Artık onun için ne Tanrı inancı, ne de bu inancın verileriyle kurulmuş bir değerler ve anlamlar dünyası vardır. İnsanın dünyası temelsiz, anlamsız ve nedensiz bir dünyadır. Bu dünyada yer alan her şey fazladandır, anlamsızdır. Böyle bir dünya içinde insan, özgürlüğü ve sorumluluğu ile kendi varoluşunu gerçekleştirecek, kendi kendini seçecek ve kendi değerlerini yaratacaktır. Bu nedenle insan, özgür olmaya mahkûmdur, istese de özgür olmaktan vazgeçemez.

Voruluşun özden önceliği anlayışı, kişiyi özgür bir varlık olarak gördüğü gibi ona kendi varoluşunu kurma sorumluluğunu da yükler, ne olduğundan, kim olduğundan sorumlu hâle de getirir. İnsan bir öze sahip değilse, hiçbir şey değildir. O hâlde, kendi kendisinin anlamını oluşturma sorumluluğu ile karşı karşıyadır. Camus, insanın kendi varoluşu karşısındaki sorumluluğunu şu şekilde dile getirir: "İnsan kendisinde başlayıp kendisinde biter, ötesi yoktur. Bir şey olmak istiyorsa, bu yaşam içinde olur."[39]

2.6. Tasarı ve Seçim: Varoluş felsefelerinde, insan kendini, kendi geleceğini arar; geleceğe tasarılarıyla yönelir; kendini ve kendi varlığını seçer, ne olmak, kim olmak istediğine karar verir. Tasarılarıyla, şimdiki zamandan geleceğe doğru yönelir. Bu yöneliş, kendi özünü kurmaya ve oluşturmaya yöneliktir. Yaşadığı sürece kendini tasarlar.[40] Tasarı, kendi varlığını düşünmesi, seçmesi ve kendisi hakkında, kim ve ne olacağı konusunda bir karara varmasıdır. Bu proje ile insanın ne olduğu değil, ne olmak istediği konusu öne çıkar. Kişi kendi varlığının tasarımcısıdır. Tasarı, varoluşun kurucu öğesidir. İnsan, sadece olduğu değil, olmak istediğidir de; kendisini nasıl yaparsa, nasıl tasarlarsa öyledir. Özün belirlenmesi, bu anlamda somut bir içeriğe kavuşur: "Buradaki öz, bireysel özdür. Ama bunun yanı sıra Sartre, bu özün belirlenmesini salt soyuta indirgemez. Tam tersine belirli tarihsel ve maddesel

[36] J.-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 71.
[37] Emel Koç, *Gabriel Marcel ve Sadakat*, s. 138.
[38] J.-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 71.
[39] Albert Camus, *Sisyphos Söyleni*, s. 96.
[40] Martin Heidegger, *Being and Time*, s. 185.

koşullara indirger."[41] Heidegger'de de insan, tarihsel (zamansal, geleneksel) ve toplumsal bir ufuk içinde bulunur. Seçimleri ve eylemleri, bu ufuk içinde gerçekleşir. Bu da insanın tümüyle özgür olmadığı, içinde bulunduğu koşullar tarafından belirlendiği anlamına gelir. İçinde bulunduğumuz kültür çevresinin sunduğu insan doğasına ilişkin anlayışlar, kendimizi yorumlama kabiliyetimizi sınırlar." Bu anlamda, *Dasain*'ın şu anki durumunu "devredilmiş bir şey" olarak kavramak gerekir.[42] Tasarı, bu koşullar içinden, insanın kendine, kendi varlığına ve özüne bir yol aramasıdır.

Sartre, tasarı ve seçim konusunun varoluş açısından taşıdığı değeri şu şekilde dile getirir: "İnsan, var olduktan sonra kendini kavradığı gibidir. Varlaşmaya doğru yaptığı bu atlımdan sonra olmak istediği gibidir. Kendini nasıl yaparsa öyledir yani. Varoluşçuluğun baş ilkesi de budur. Peki, biz ne demek istiyoruz bununla, insanın taştan ya da masadan daha değerli olduğunu mu söylemek istiyoruz yoksa? Şunu demek istiyoruz: İnsan varolur önce. Bir geleceğe atılan ve bu atılışın bilincine varan bir varlık olarak ortaya çıkar. Bir yosun, bir karnabahar ya da çürümüş bir nesne değildir; öznel olarak kendini yaşayan bir tasarıdır. Bu tasarıdan önce anılacak hiçbir şey yoktur. Gökyüzünde hiçbir şey anlaşılmaz ondan önce. İnsan, nasıl olmayı tasarladıysa öyle olacaktır. Olmak isteyeceği şey değil, tasarlayacağı şey yani. İstemek deyince, bilinçli bir kararı anlıyoruz biz; aramızdan birçokları için kendi kendine oluştan sonra gelir bu. Bir partiye girmek, bir kitap yazmak veya evlenmek isteyebilirim; ama bütün bunlar irade denen şeyden daha köklü, daha kendiliğinden bir seçmenin belirtisidir."[43]

İnsan tasarlarken, kendi varlığını da seçmiş, kim olmak istediğine de karar vermiş olur. Varoluş, bu tasarım ve seçimlerin özgürlükle eyleme konulmasıdır. Varoluş bu şekilde gerçekleşir, insan kendini bu şekilde seçer. Kendini seçerken tüm insanları da seçer, onlar için de bir temennide bulunur. Bu durum onun evrensel bağlanma ve sorumluluğunun en ileri düzeyde ifadesidir. Bu, özgürlüğün keyfi bir şey olmadığını da gösterir. İnsan kendine karşı nasıl sorumluysa, tüm insanlığa karşı da öylece sorumludur; seçimlerini bu evrensel sorumluluk çerçevesinde yapar. Tasarı, seçim ve eylem, onu, kendinden, ne olduğundan, kim olduğundan, seçtiği şeyden, dahası tüm insanlardan sorumlu kılar. Çünkü seçerken kendimizle birlikte, tüm insanlar için de seçeriz. Bu, tüm insanlardan sorumlu olduğumuz gibi bir sonuç doğurur. İnsan, "tepeden tırnağa" sorumludur. "İnsan kurulu bir durum içinde bulunur. Bu durum içinde hem kendisi bağlanır, hem de seçimleriyle bütün insanları bağlar. O, tümel bir sorumluluk yüklenmeden edemeyecektir."[44]

İnsanın kendini seçişi demek, bağlandığı değerlerden varlığının özgürlük ve istençle oluşmuş yönlerine kadar, kendi kendinin ürünü olduğu iddiasını taşır. Buna göre, insan, bilinçsiz ve rastlantısal bir oluşum değil, aksine, kendi kendini yüksek bir sorumluluk ve bilinçle seçen, oluşturan ve kuran bir varlıktır. Karar verme ve seçme anında duyulan sıkıntı ve bunaltı da ancak sorumlulukla açıklanabilir. Kaygı ve sıkıntı; tasarı, seçme ve eyleme aşamasında, tüm insanlığa karşı duyulan evrensel sorumluluk bilincinden kaynaklanır. "Bunaltı deyince ne anlaşılıyor? Varoluşçular yürekten karşılık verirler: 'İnsanlık bunaltıdır' derler. Bunun anlamı şudur: Bağlanan ve yalnızca olmak istediği kimseyi değil, bir yasa koyucu olarak bütün insanlığı seçen kişi, o derin ve tümel sorumluluk duygusundan kurtulamaz. Çoğu kimseler yaptıklarının yalnızca kendilerini bağladığına, yalnızca kendilerini sorumlu kıldığına inanırlar. Bu yüzden, 'her koyun kendi bacağından asılır' derler. Kalkıp onlara, 'ya herkes de sizin gibi yaparsa, o zaman ne olur' diye sorarsanız, omuzlarını silkerek

---

[41] Şahin Yenişehirlioğlu, *Düşünce Kozmosu*, Alkım Yayınevi, Ankara, 1992, s. 47.
[42] Stephen Mulhall, *Heidegger ve Varlık ve Zaman,* Çev. Kaan Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 32, 239.
[43] J.-Paul Sartre *Varoluşçuluk*, 64-65.
[44] J.-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, 89.

cevap verirler: 'Herkes de böyle yapmaz ki!"[45] Sartre'ın bu görüşleri Kant'ın ünlü evrensel buyruğunu (*maxime*) hatırlatır. Kant'ın buyruğuna göre, insan öyle davranmalıdır ki, davranışı ahlak yasası için yapıldığı gibi diğer tüm insanlar için de bir ölçüt olabilsin. "Genel bir yasa olmayla bağdaşabilen *maksim*'den başka hiçbir maksimle eylemde bulunmama; istemenin, maksimleri aracılığıyla kendisini aynı zamanda genel yasa koyucu olarak görebilecek şekilde eylemde bulunma" Kant'ın etik anlayışının önemli yönlerinden birini oluşturur.[46] Sartre için de, tümel sorumluluk, tüm insanlar için seçmenin ve eylemenin koşuludur. Bu, Sartre'ın seçme, eylem ve sorumluluk anlayışını, önemli ölçüde Kant'ın *maxime*'ine yaklaştırır.

Tasarı, seçim ve eylem konusunda üzerinde durulması gereken bir başka konu da şudur: İnsan, tasarıları ile sadece kendi varoluşunun yönünü çizmekle kalmaz, içinde yaşadığı dünyayı bir kültür evreni hâline de getirir. Kültür varlığı, *Dasein*'ın, sözü edilen tasarı ve ilgileri sonucu ortaya çıkar. İnsanın "dünya-içinde" bulunuşu, diğer varlıkların dünya içinde bulunuşu gibi değildir. Rainer Marie Rilke, *Duino Ağıtları'*nda, "tat katmadık mı içinde eriyip gittiğimiz evrene bizler" diye sorar.[47] İnsan, içinde yaşadığı ve ilgi içinde bulunduğu nesnel varlıklara, kendi tasarılarını, bilincini ve özgürlüğünü katmakla bir varoluş yüklemiş olur. Kendi başına, şu ya da bu biçimde bir anlamı olmayan nesnel varlık, bilinçle olan ilgisi oranında anlam kazanır. İnsan "dile getiren" bir varlıktır. Ve bu dile getiriş, nesnelere daha önce sahip olmadıkları varoluşsal bir anlam yükler. İnsan varlığı, ilgi içinde yaşadığı nesneler evrenini anlamlandırır, onlara da kendinden bir varoluş katar. Nil kıyısındaki çömlekçiden, Roma çarşısındaki urgancıya, kültür dünyasını üreten herkes, evrende doğal bir şekilde bulunmayan bir nesneyi üretmekle, yeryüzündeki tinsel gerçekliğe katkıda bulunur. Evler, köprüler, mabetler, sütunlar, meyve ağaçları da, insan varlığının doğal alan ile kurduğu ilgiyi ve bu ilgiden çıkan kültürü simgeler. Böylece yeryüzü, insanın bilinciyle yoğurduğu, kültür ve medeniyet oluşturduğu bir anlamlar evreni hâline gelir.

Sonuç

Varoluşçuluk çağımızın en önemli ve en etkili düşünce akımlarından birisidir.[48] Felsefenin hiçbir akımı, varoluşçuluk kadar büyük halk kitlelerine ulaşmamış ve popülerlik kazanmamıştır. Bunun nedeni, varoluşçuluğun, insan sorunu ile ilgileniyor olmasıdır. Kendi özel anlamı içinde varoluş, tüm boyutları ve kapsayıcılığı içinde varoluş değil, yalnızca insanın, bireyin varoluşudur. Ve insan, tarihin hiçbir döneminde, çağımızda olduğu kadar kendisi için problematik bir nitelik kazanmamıştır.[49] Bu nedenle kendi varoluşunu başlıca sorunu hâline getiren egzistansiyalizme karşı büyük bir ilgi göstermiştir. Bu ilgiyi bir "moda"ya[50] karşı duyulan eğilim olarak değil, insanın kendi varoluşuna karşı duyduğu "doğal ilgi" olarak değerlendirmek daha uygun olabilir. Böylece varoluşçuluk, felsefenin, Sokrates zamanındaki aslî görevini yeniden üstlenmesi gerektiği anlayışından, bir bakıma felsefeyi "doğuş noktasında" temellendirme çabasından ortaya çıkmıştır. Bu çabanın kendisine yöneldiği ses, "kendini tanı" çağrısıdır. Bu tarihsel çağrı, yirminci yüzyılda varoluş felsefelerinde yeniden yankı bulmuş, bu şekilde varoluş merkezli bir "insan felsefesi" olarak ortaya çıkmıştır.[51]

---

[45] J.-Paul Sartre, *Varoluşçuluk,* s. 67.

[46] Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev. İonna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1980, s. 141.

[47] R. Maria Rilke, *Duino Ağıtları*, Çev. Süha Ergand, BFS Yayınları, İstanbul, 1987, s. 49.

[48] Varoluşçu felsefelerin ortak özellikleri için bkz. Hakan Gündoğdu, "Varoluşçu Felsefelerdeki Bazı Ortak Özellikler", *Dinbilimleri Akademik Arastırma Dergisi*, yıl: 2007, sayı: 1, s. 95-131.

[49] Max Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, Çev. Tomris Mengüşoğlu, Yaprak Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 12.

[50] Emmanuel Mounier, *Varoluuş Felsefelerine Giriş,* 43.

[51] Hasan Çiçek, "Yirminci Yüzyılda Bir İnsan Felsefesi Olarak Varoluşçuluk", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2003, Sayı: 5, s. 173.

Varoluşun özden önceliği görüşü, ahlakî ve varoluşsal değerlerin sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Bu sorgulamadan, inanan ve inanmayan varoluşçu yönelimler doğmuştur. Varoluşun özden önceliği, insanın kendi varoluşunu gerçekleştirme, kendi varlığını inşa etme konusunda sorumlu olduğu konusuna vurgu yapar: insan kendisinden sorumludur, insan kendisini nasıl yaparsa öyledir; çünkü insan özgürdür, çünkü kendisini, kendi geleceğini seçer ve tasarlar; kendisi hakkında karar verir. Bu, varoluştur ve varoluş, yok oluş gibi bir kavramla karşıtlık oluşturur. Kişi, varolmaktan vazgeçtiğinde, dünyadaki ontolojik varlığı ortadan kalkar. Bu da onu, kendi varlığı içinde kaygı ile yoğrulan bir varlık hâline getirir. Özgür ve sorumlu olan kişi, kendi varlığını seçer ve kurar, kendi değerlerini yaratır, yeryüzündeki varlığının anlamını üretir. Özgürlük, bağlarından kopuk bir olgu değildir. İnsanın kendisine ve giderek tüm insanlığa karşı duyduğu sorumlulukla beslenen insanî bir durumdur.

Özcü anlayış, kavramlara, genel olanın bilgisine, varlığın sistematik ve akılcı bir tarzda kavranmasına yönelir. Özcülük bir sistemdir, bir sistem oluşturmaktır. Varoluşçuluk ise sistem karşıtıdır. Birey ve onun öznel varlığı, varoluş felsefesinin doğuş noktasıdır. Varoluş, şimdi ve burada, özgür bir oluşumdur. Varoluşçular kendi zamanlarından ve kendi koşullarından hareketle, değişmeyen karşısında değişeni, öz karşısında varoluşu öne çıkararak felsefe yaparlar. Bu da, varoluşçuluk ile özcü felsefeyi karşı karşıya getirir. Sartre'a göre, varoluşun özden önceliği ilkesi, ister inanan ister inanmayan kanat olsun, tüm varoluşçu duyarlığı yansıtır. Varoluşun özden önce gelmesi zorunludur; zira o bir kabak çekirdeği gibi belirli bir gelişim yasasına tabi değildir. Nasıl biri olacağına kendi özgür iradesi ile karar verecek, kendi eylemleri ile kendi özünü oluşturacaktır.

Burada ilgi çekici bir soru sorulabilir: O da inanan ve inanmayan varoluşçuların, nasıl olup da aynı noktada, varoluşun özden önceliği konusunda bir araya gelebildikleridir. Sartre, varoluşun özden önceliği anlayışını her ne kadar Tanrı inancının yokluğundan türetse ve Tanrı inancı ile özcü anlayışı içsel bir bağ içinde ortaya koysa da aslında dinsel düşünce ve inanış da -ister Yahudi, ister Hıristiyan, ister Müslüman olsun- kendi mantığı içinde varoluşun özden önceliği konusunda imalar taşır. Zira dini düşünce, her ne kadar insanın özü ile birlikte doğduğunu kabul etse de, aslında bu öz içeriği oluşmamış bir özdür. İnsan onu yaşarken kendi seçimleri, eylemleri ve etkinlikleriyle doldurur; kendisi hakkında karar verir, kendi insanlık değerini oluşturur, kendi varlığını kurar. Bu anlamda insan, kendi özünü oluşturabilme özüyle dünyaya gelir. Bu öz, özgürlüktür. O, özgürlüğü ile her an kendi varoluşunu seçecek, nasıl bir kişi olacağına kendisi karar verecektir. Şöyle de diyebiliriz: İnsan, insan olmanın potansiyeli içinde doğar; ancak nasıl bir insan olacağına kendisi karar verir, kendi insanlık özünü kendi varoluşu ile doldurur.

Varoluşun özden önceliği ilkesinde ciddi sorunlar da vardır. Sözgelimi, değişenin değişmeyeni, rastlantısal olanın zorunlu olanı, kısaca varoluşun özü ortaya çıkaracağı söylenebilir mi, böyle bir iddiada bulunulabilir mi? Rastlantısal olanın zorunlu olanı, değişenin değişmeyeni ortaya çıkaramayacağı[52] mantıksal bir sonuçtur. Burada, varoluşun özden önceliği ilkesini yumuşatarak anlamakta fayda vardır. İnsan, bu ilke ile kendisi ve içinde yaşadığı evren hakkındaki bilgi ve fikirlerini baştan sona yeniden gözden geçirme fırsatı bulmuş, yeryüzündeki maddi ve tinsel varlığını yeniden düşünme ve anlama imkânına kavuşmuştur. Bu çabadan da gerek felsefe, gerek sanat, gerek edebiyat anlamında, insanın özgürlüğüne, sorumluluğuna, zamansallığına, tinselliğine vurgu yapan zengin bir birikim çıkmıştır. Bu birikim karşısında şunu söylemek anlamlı olabilir: Varoluşun özden önceliği, her ne kadar felsefî sistem ve öğreti karşıtı bir tutum olsa da, sonuçta kendisi de bir sisteme, bir öğretiye dönüşme eğilimi göstermiştir. Bunun nedeni, varoluşun, felsefî olarak kavranması çabasının sonucunda bir sisteme, bir öğretiye, bir felsefeye dönüşmesi

[52] Necati Öner, "İnsanda Öz ve Varoluş", *Felsefe Dünyası*, Yıl: 1991, Sayı: 1, s. 7.

durumudur. Bu şekilde, varoluşun özden önceliği ilkesi özgürlük, sorumluluk, tasarı, seçim, birey, kaygı gibi kimi konu ve kavramlar çerçevesinde giderek özcü bir nitelik kazanma eğilimi kazanmıştır.